

Forskning om mångfald och utbildningsinstitutioner som arenor för mångfald

Demokratiska aspekter

Sangeeta Bagga-Gupta

This article focuses upon diversity both in terms of (i) how human pluralism is conceptualised in the organizing of institutionalized education and (ii) how research activities in themselves curtail or allow for specific ways of understanding human differences. These discussions emerge from the position that language itself shapes human realities. Educational settings are interesting sites for understanding how diversity and democracy become operationalized. In addition to being arenas of diversity, educational settings have the concomitant agenda of attending to a variety of needs that students are seen as having. Critical understandings of representational issues and identity are discussed against the backdrop of research that focuses on specific “human categories”. The organisation of and the research conducted upon a particular educational setting – special schools for the deaf – is interesting here, since it is currently the only segregated school form in Sweden and because students in this school form are considered “handicapped” as well as belonging to a “linguistic-minority” group. Democratic tensions related to maintaining a separate school form on the basis of the auditory condition of deafness and conducting research on the human category defined on the basis of “deafness” can, it is argued, be resolved by focusing upon the diversity represented by human *language usage* instead. Implications regarding (the lack of) pluralism in research perspectives and agendas are also discussed and the need for *integrating studies of marginalization* into mainstream academia is highlighted.

[H]ybridiseringens betydelse [ligger] inte i förmågan att kunna spåra två ursprungsmoment ur vilka ett tredje sedan växer fram; hybridisering representerar snarare det ’tredje skapande rummet’ där helt andra positioner kan utvecklas. Detta tredje rum upphäver de historieuppfattningar, varav det konstituerats, och inrättar istället nya auktoritetsstrukturer, nya politiska initiativ som knappast låter sig förstås utifrån traditionella begreppsramar (Bhabha 2002, s 286).

Introduktion

Poststrukturella och postkoloniala traditioner bidrar på betydelsefulla sätt till konceptualisering av representations- och identitetsfrågor, inte minst inom socialvetenskaperna och humaniora (se t ex Dahlberg 2003, Gomes, Bigestens, Magnusson & Ramberg 2002, Said 1978/2002).

Det snabbt växande intresset för postkolonial teori har att göra med att den tar ett samlat grepp på en rad aktuella problemområden ... kolonialism är inte något som hör till det förflutna, utan snarare att den i hög grad fortfarande präglar världen, inte bara ekonomiskt, utan också kulturellt. Inte bara de postkoloniala staterna är märkta av kolonialismen – dess arv har också betydelse för skapandet av kulturella identiteter i västvärldens 'mångkulturella samhällen' (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 2002, s 15).

Föreliggande bidrag¹ fokuserar utbildningsinstitutionernas förändrade situation och uppdrag i ett försök att belysa hur specifika identiteter speglas i skolans organisation. Avsikten är också att undersöka hur forskning om och kring mänsklig mångfald (engelska: diversity) och normalitet kan relateras till utbildningarnas och forskningens demokratiska agenda. Artikeln diskuterar det generella kring pluralism och mångfald i utbildningsinstitutionella sammanhang utifrån fokusering på specifika identiteter, bland annat funktionshinder, i "ett samtida försök att förstå förhållandet mellan olika identiteter och gemenskaper och vad som sker i mötet mellan dem" (Gustavsson 2003, s 55).

Tankarna som här laboreras kan sägas ha sina ursprung i olika forskningsprojekt där jag varit engagerad under de senaste 15 åren. Medan de enskilda projekten har fokuserat frågor avseende kvinnors, flyktingars, invandrares och funktionshindrades liv och situation inom ramen för olika typer av utbildningsinstitutioner och vardagspraktiker,² är föreliggande ansats ett försök att ge en mer *övergripande skildring av vad som utgör mänsklig identitet och forskning kring densamma*. Såväl metaforiskt som bokstavligen kan artikeln ses som en resa där läsaren tillåts stanna upp vid, och ibland återvända till, olika stationer för att kritiskt reflektera kring några aspekter av likhet, olikhet och mångfald. Efter att ha ägnat ett flertal år åt etnografiska studier av barns, kvinnors, flyktingars, dövas och hörandes livsvärldar, vill jag ta ett steg åt sidan i ett försök att problematisera och diskutera hur mångfald och pluralism hanteras inom (i) utbildningsinstitutionella arenor och (ii) inom själva forskningen. Dessa två utgör därmed resans huvudstationer från vilka en rad mindre utflykter görs

i syfte att uppmärksamma och exemplifiera spänningar mellan likhet och olikhet inom utbildningsväsende och forskningsverksamhet.

I nästa avsnitt, "Mänsklig mångfald", problematiseras frågor kring mångfald, normalitet och studiet av desamma. Där diskuteras även vikten av att kunskapsmässigt vara förankrad i lokala identiteter och erfarenheter och utifrån dessa hitta kopplingar till generella demokratiska värderingar. I avsnittet uppmärksammas spänningen i våra benämningar av mänsklig olikhet och mångfald och hur dessa i sig riskerar att låsa fast föreställningar och innebörder. Artikelns tredje avsnitt, "Mångfaldsforskning", bygger vidare på diskussionerna i avsnitt två genom att exemplifiera forskning om mångfald utifrån aktuella metastudier med intresse för såväl specialpedagogik- som dövområdet. Medan avsnitt två introducerar och problematiserar de möjliga färdriktningar som kan vara av intresse när man beaktar mångfaldsfrågor ur samhällsvetenskapliga perspektiv, stannar jag i avsnitt tre upp vid den av artikelns två huvudstationer där forskningsfrågor problematiseras. I artikelns fjärde avsnitt "Utbildningsinstitutioner som arenor för mångfald", stannar jag till vid den andra huvudstationen vid vilken skolarenor fokuseras. Genom reflektioner kring den segregerade svenska dövskolan problematiseras här hanteringen av samhällets demokratiska intentioner. I artikelns sista två avsnitt, "Perspektivrikedom och mångfaldsrepresentation i forskning om mångfald" och "Avslutande reflektioner kring möjligheter i det tredje rummet" diskuteras pluralismens och identitetspolitikens relation till själva forskningssfären mer övergripande. Här utvidgas den lokalt förankrade exemplifieringen av denna relation från dövområden, även till forskning inom etnicitet, genus och andra nyetablerade vetenskapliga områden. Samtidigt som en överblick och exemplifiering av grupper som varit förtryckta och marginaliserade såväl i samhället som inom forskningen görs i de avslutande avsnitten, uppmärksammas också (i) den problematiska frånvaron av perspektivrikedom på forskningens dagordning (inte minst inom forskning om funktionshinder) och (ii) ett kolonialt synsätt på funktionshindrade grupper som är föremål för forskning men som sällan ges tillträde till akademiska arenor som fullvärdiga partners.

Artikelns bygger på en rad frågor som signalerar såväl spänningar som inbyggda paradoxer kring utbildningsinstitutioner och deras demokratiska uppdrag i samhället. Här menas att

om vi inte överskrider det som vi betraktar och klassificerar som det normala – normen – har vi inte heller möjlighet att möta olikhet och annanhet. Det är först när vår identifiering med normen destabiliseras och packas upp som vi öppnar upp för möjligheten till en pedagogik som talar med en annan röst (Dahlberg 2003, s 5).

Mänsklig mångfald

During the twentieth century we have witnessed the successive liberation paths of women, black peoples, and gays and lesbians. Disabled people have been left behind, and amongst disabled people mental health survivors and people with special needs (who embrace all cultures, classes, races and disabilities) are the most oppressed – *often denied the most basic civil rights*. Disabled activities and artists, often the same individuals, are articulating powerful messages: demanding access in the very widest sense, civil liberties, and the right to control their own lives (Bidder 1996, s ix, min kursivering).

Att studera, skapa och förstå ...

Mänsklig mångfald, pluralism och frågor om representation samt erkännande utgör centrala teman inom flera forskningsområden. Dessvärre är det ofta luddigt vad som menas med mångfaldsbegreppet. Medan det svenska begreppet mångfald generellt varit associerat till etnicitet och ras, har andra identiteter såsom klass, kön, sexuellt läggning och olika typer av funktionshinder förståtts i termer av marginaliserade grupper. Några av dessa grupperingar har också tilldelats minoritetsstatus på grund av språklig och kulturell särart (identifierad av inom- och utomgruppsmedlemmar).³ Det som är genomgående i dessa kategoriseringar är att de egenskaper som är nyckeln till gruppens identitetsformande tillskrivs en *homogen karaktär* av såväl utomstående som inomstående. Med andra ord kan sägas att olikheter oftast förstås som ett ”naturaliserat” tillstånd med en essentialistisk kärna. Denna kärna tas som utgångspunkt och legitimerar inte sällan relevansen av att fokusera tvärkulturellt- och mångfaldsarbete för att öka förståelsen ”mellan” olika grupper vars identiteter skapas utifrån dessa naturgivna olikheter. Detta godtyckliga, men också naiva, tänkande tar sin utgångspunkt i den *enspråkiga, monokulturella, normalitetsbild* som präglar vår förståelse av ”oss själva” och ”de andra” såväl i som utanför det så kallade västerländska samhället (Said 1978/2002).

En ytterligare dimension kring mänsklig mångfald avser hur förståelsen kring den skapas och studeras via själva forskningen. En övervägande del av de studier inom samhällsvetenskap och humaniora som fokuserar traditionella kategorier såsom klass, kön, sexuell läggning, funktionshinder anses vara inriktade på att analysera det som har hänt och inte hur detta har samskapats av människor i samspel med varandra.

Samtidigt har denna dominerande fokusering i sig starkt bidragit till att skapa kategorier, vilka givit sysselsättning åt vetenskapsmän och kvinnor:

It is remarkable that those who live around the social sciences have so quickly become comfortable in using [category terms] as if those to whom the term is applied have enough in common so that significant things can be said about them as a whole. Just as there are iatrogenic disorders caused by the work that physicians do (which gives them more work to do), so there are categories of persons who are created by students of society, and then studied by them (Goffman 1963, s 140).

Utöver den essentialistiska innebörd som tillskrivs mänsklig identitet – i singularis – av forskarna själva, finns en ensidighet i hur mänskligt varseblivande och identitetsfrågor betraktas:

många dominerande vetenskapliga teorier och perspektiv inom humanvetenskaperna [har] på ett systematiskt sätt osynliggjort kommunikation och interaktion som analysobjekt, och därmed också gjort oss okänsliga för deras roll i skapande och återskapande av social ordning och mänskliga identiteter. Vad som fokuseras i många analyser är symptomen på, och resultaten av, människors verksamhet (dom är i allmänhet lättare att tabellera), men förloppen och miljöerna där samhället kontinuerligt återskapas förblir en svart låda som lämnas öppen (Säljö & Mäkitalo 2002, s 207, se även Lindblad & Sahlström 2001a).

Dock kan konstateras att denna kritik, på olika sätt, har blivit mer uppmärksam under de senaste åren.

Avvikelser och institutioner

Inom utbildningsverksamheter har, historiskt sett, den mångfald och de olikheter, som idag förstås i termer av funktionshinder, varit mer fokuserade än andra kategorier. Till exempel erbjöds lagstadgade utbildningar för elever som avvek i någon mening, avseende traditionella funktionsnedsättningar, i en rad olika länder i Europa flera decennier innan icke-funktionshindrade elever fick tillgång till lagstadgad utbildning. Detta skiljde sig något från utvecklingen i USA och Kanada där:

The institutional developments that began in the second decade of the nineteenth century are particularly noteworthy because they advanced alongside the extension of the common schools, embodied what can be considered the three major principles of nineteenth-century child rescue – protection, sepa-

ration, and dependence – and led to the emergence of forms that are still present, although finally disappearing, today (Winzer 1993, s 79).

Med andra ord, även om avvikelser avseende funktionsnedsättning blev särbehandlad i segregerade institutionella former, hanterades denna slags olikhet delvis på olika sätt i Europa och i Nordamerika. Det är också värt att notera att medan specialpedagogikens historia kan förstås i termer av ”från isolering till integrering” (Winzer 1993, min översättning), och trots att begrepp som, *integrering*, *inkludering* och *inclusion* oftast förknippas med den gren av utbildningsväsendet som går under beteckningen specialpedagogik, så har det framkommit att dessa begrepp är *lånade* från likvärdighets- och jämlikhetsdiskurser (se även Sayed, Soudien & Carrim 2003):

Inclusion is not exclusive to special education but, rather, it is the adopted child. The call for inclusive education is the outcome of a complex set of discourses about the equality of education that is driven by changing demographics, ideologies, and perceptions of marginalized groups as well as by associated social issues [...] During the 1960s, educational institutions at all levels began to respond to the Civil Rights movement in various ways and from different perspectives. *Inclusion emerged as a broad notion of social justice that was manifested as an expression of concern for safeguarding the rights of all students* (Winzer & Mazurek 2000, s ix, min kursivering).

Detta aktualiserar behovet av att utvidga kunskapsgränser från situerade kategoriska berättelser kring olikheter (till exempel olikhet avseende funktionshinder) till andra lokala erfarenheter (till exempel erfarenheter avseende kön, etnicitet, klass, med mera), och från situerade lokala erfarenheter till generella människovärden och rättigheter.

Utvidgad förståelse kring mångfald?

Under det senaste decenniet har en markant förändring ägt rum i hur vi förstår olikheter, mångfald och pluralism i det så kallat västerländska komplexa samhället. I bland annat Sverige finns det idag till exempel lagstiftat erkännande och olika särlösningar och institutioner inrättade utifrån traditionella kategorier såsom kön, etnicitet, klass, med flera. Dessa kan också kallas ”historiskt signifikanta identitetsmarkörer”. Denna förskjutning i förståelse av mänsklig mångfald vilar på olikheter som inte förrän nyligen även inkluderade funktionshinder. En öppenhet där människor med dessa olika, historiskt signifikanta, egenskaper ”inkluderas” i olika institutioner (såsom utbildningsverksamheter, arbetsplatser, med mera) kan ses som acceptans av mångfald på samhälls nivå. Ny lagstiftning i Sverige visar

på ett intressant sätt exempel på detta. Till exempel lyfter proposition 2001/02:15 *Den öppna högskolan* fram behovet av att betrakta högre utbildningar i bredare bemärkelse än som tidigare har varit fallet:

Den öppna högskolan välkomnar alla lika oavsett bakgrund, etnisk tillhörighet, bostadsort, könstillhörighet eller funktionshinder. Den mångfald som finns i samhället måste i större utsträckning avspeglas i högskolan, både när det gäller studenter, lärare och forskare. Den öppna högskolan är öppen mot omvärlden. Rekryteringen till högre utbildning bör därför öka, *utjämnas och vidgas till nya grupper* (Prop 2001/02:15, s 18, min kursivering).

Denna bredare inkluderande förståelse av mångfald har också konceptualiserats i andra utbildningspolitiska texter kring millenniumskiftet (se t ex Ds 2000:17, Högskoleverket 2000, Prop 1999/2000:79, SOU 2000:47). Förskjutningen kan anses vara i samklang med det svenska samhällets demokratiska värdegrunder.

I föreliggande sammanhang är det intressant att notera att alla typer av utbildningsverksamheter i samhället även förväntas spela en viktig roll i elevernas och studenternas socialisation till demokratiska medborgare. Detta samtidigt som utbildningsverksamheter ska fungera som "mångfaldsarenor" som parallellt också förväntas "se" och "uppfylla" individuella barns, ungas och vuxnas varierande behov inom dessa arenor. Denna – minst sagt mångfacetterade och i flera avseenden komplexa uppgift – har fascinerat och sysselsatt skolfolk och tjänstemän under en inte oväsentlig tidsperiod. Som noteras i början av avsnittet är detta inte helt oproblematiskt då vetenskapliga områden i sig själva är i "beroendeställning" när vissa egenskaper tillskrivs en central position inom vissa områden för att därefter studeras vidare av forskare. När det gäller "funktionshinder" och "specialpedagogik" görs detta inte sällan av akademiker som själva är "funktionellt helsinnade" eller "normala" och som själva blir normgivande identiteter (Corbett 1996, se vidare nedan).⁴

Om livet och kategorier

Genom de begrepp, konventioner, klassifikationer och kategorier vi använder för att analysera, konstruera och beskriva verkligheten, känner vi också igen och förkroppsligar det vi ser som sant eller falskt, normalt eller onormalt, rätt eller fel, vackert eller fult, gott eller ont (Dahlberg 2003, s 8).

Här kan ytterligare en grundläggande komplexitet noteras kring (åter)skapande av kategorier: vilka begreppsliga utgångspunkter ska vi

själva alliera oss till när vi närmar oss studier av barn och vuxna i någon specifik bemärkelse (begrepp som ”barn” och ”vuxna” är ju också kategoriserade!)?

Even scientific accounts have to start somewhere. Not even the miraculously clear-sighted and brilliant scholar can reinvent the world completely. She has to start with something, with some conceptual tools and some assumptions. In order to organise the world in intelligible patterns, one has to have a categorical platform to stand on, and one must be guided by some assumptions [...]. Our understanding of the world – be it scientific or more within the context of everyday activities – is thus contingent on earlier versions. One version of the world is rooted in other versions (Säljö 2002, s 391).

Detta innebär att forskare bör vara uppmärksamma på sin egen roll i (åter)skapandet av mänskliga kategorier via sin egen forskning. Samtidigt har forskaren begränsad möjlighet till att vara på sin vakt då det viktigaste ”kulturella verktyget” (Resnick, Pontecorvo & Säljö 1997, Wertsch 1998) som hon har till sitt förfogande för att göra detta är språket! Detta kan jämföras med de konflikter som två ”*differently-abled*”⁵ professionella akademiker ger uttryck för i två sinsemellan olika texter, den ena en gripande självbiografisk betraktelse av en finsk-svensk psykoterapeut och den andra en postmodern kritik av dominerande diskurser kring olikheter av en engelsk akademiker verksam inom det specialpedagogiska området:

Visserligen är det en realitet att jag är rullstolsburen och blind, och jag får nog finna mig i att när folk beskriver mig kanske säger: ”*Ja, Petri, ja just, det är han killen i rullstol som är blind.*” Det kan finnas en risk att jag helt får min personlighet bedömd mot bakgrund av mitt handikapp och de negativa fördomar som följer med på köpet. Vad andra har för uppfattningar om en bestäms i hög grad av ett flyktigt första intryck och av egna behov hos den värderande parten. Emellertid är risken för att bli dömd mer kategoriskt än annars uppenbart större om man har tydliga yttre tecken på avvikelse (Mykkänen 2001, s 29, kursivering i original).

As the disability movement has gained strength in the discourses, it has become abrasive in attacking the dominant language of professional power and categorization. The language ‘for’ disabled people is rejected. It has to be as much ‘of’ disabled people as possible – even if this involves changing the membership of discourse arenas – pushing the old voices into the margins, forcing a new, angry presence (s 83).

[...] if words like ‘special’ are to be made redundant, this has to involve a major reconceptualization of what constitutes humanity. Diversity and difference need to be valued and celebrated. Then we all become

special; yet none of us is so special that we are more or less than human (Corbett 1996, s 83, 84).

Att föra in "differently-abled" minoritetsperspektiv via röster som representerar *emic* eller inomgruppsperspektiv är väsentligt i sammanhanget. Utöver detta har forskarnas reflektioner kring mänsklig mångfald och förändringar i komplexa samhällen bidragit till att man förkastat traditionella bilder och metaforer om identitet som en singularis, oföränderlig, egenkapsbestämd företeelse (se även Brantefors 1999, Dahlberg 2003, Säfström 1999) och där man menar att "livet är rikare än kategorier" (Gomes, Bigestans, Magnusson & Ramberg 2002, s 17, min översättning).

Från *lokala* erfarenheter och representationer till *generella* mänskliga värden

Här har den postkoloniala traditionen, som fick ett av sina startskott av den skärpta kritiken av västerländskt färgad missrepresentation och behandling av islam som "den andre" av den nyligen avlidne litteraturvetaren Edward Said, ansetts bidra till en kreativ omtolkning av kategoriska bilder. Said (1978/2002) går vidare i sin klassiska text *Orientalism* och menar att det finns ett behov av att inom forskningen knyta det *generella* till erfarenheter förankrade i det *lokala*:

Jag skulle inte ha gett mig in på att skriva en bok av det här slaget om jag inte samtidigt hade en tro på att det finns en vetenskap som inte är så korrumpad eller åtminstone inte så blind för den mänskliga verkligheten som den sorts vetenskap som den jag här huvudsakligen har beskrivit. Idag finns många enskilda forskare inom områden som islamisk historia, religion, civilisation, sociologi och antropologi vilkas produktion är utomordentligt värdefull som vetenskap betraktad. Problemen börjar när orientalismens skrånaditioner får inflytande över en forskare som inte är på sin vakt, vars individuella medvetande som forskare inte är vaksamt mot *idée reçues* som alltför lätt förs vidare inom yrket. Det är alltså troligare att intressanta arbeten produceras av forskare som känner samhörighet med en disciplin som är definierad på ett intellektuellt sätt och inte med ett "fält" som orientalismen som antingen definieras genom hävd, imperiemässigt eller geografiskt (s 478).

[...] Å andra sidan kan forskare och kritiker som fostras i den traditionella orientalistiska skolan mycket väl frigöra sig från den gamla ideologiska tvångströjan [...] Ty om orientalismen historiskt sett har varit alltför inskränkt, alltför isolerad, alltför positivistiskt självgod i sina metoder och premisser, så finns ett sätt att öppna sig för vad man studerar i eller

omkring Orienten, att självkritiskt utsätta sina metoder för en kritisk granskning (Said 1978/2002, s 478, 479, kursivering i original).

Att befinna sig i ett spänningsområde mellan en vetenskaplig ”disciplin” som man känner samhörighet med och ett ”fält” som är kategoriskt bestämt och som man som forskare är förankrad i kräver *nya verktyg och tankeutrymme*. I Homi Bhabas – ytterligare en central figur i den postkoloniala traditionen – terminologi (2002), skulle *hybridiseringen i det tredje rummet* kunna fungera som fruktbara verktyg och tankeutrymme för detta ändamål. Behovet av att vara förankrad i lokala erfarenheter och att samtidigt vara självkritisk för att kunna närma sig de generella betingelserna kring människovärden har också, bland annat av Bernt Gustavsson, formulerats i termer av det *partikulära* och det *universella*:

Underordnade grupperers världsbilder måste tas på djupt allvar och göras till föremål för vidare analyser. Tonvikten hitintills inom samhällsforskningen har till stor del ägnats åt att kritisera den form av universalism som endast är en förklädd form av västerländsk överhöghet över andra kulturer. Inom samhällsvetenskaperna har det funnits en stark betoning av det partikulära och krav på historisk och kulturell contextualisering. Den vite medelklassmannen som universell norm har kritiserats utifrån både kön, klass och etnicitet. Allt och alla får erkänna att olikheten är generell. Men skulle det betyda att allt tal om det universella till exempel i form av mänskliga rättigheter får upphöra? Insikten att varje form av universalism är historiskt betingad, medför inte att andra möjliga former av universalism skulle kunna utformas utifrån en insikt om nödvändigheten av det pluralistiska. Den dialog och det utbyte som krävs för att åstadkomma detta måste bygga på grundläggande, ömsesidig respekt. Detta kräver också stor uppfinningsrikedom på det organisatoriska planet och *tolerans mot intellektuellt experimenterande* inom samhällsvetenskaperna (Gustavsson 2003, s 43, min kursivering).

Medan vi i dag har skrivit in en utvidgad förståelse kring mångfald i lagtexter, finns kritiska lokalförankrade röster inom den akademiska världen, med hemvist i poststrukturella, postmoderna och postkoloniala traditioner som påtalar två väsentliga saker: (i) vikten av att bibehålla en förankring av såväl lokala erfarenheter av olikheter som av generella mänskliga värden; (ii) nödvändigheten av en mång- eller tvärvetenskaplig tradition för att ge plats för nyare och delvis svagare röster och perspektiv. Det är dock värt att notera att medan tvär- och mångvetenskaplighet har en del anhängare inom akademien idag, argumenterar man sällan för möjligheten att, via sådana forskningsansatser, förstärka svagare

röster och nyare perspektiv. Hand i hand med denna utvidgning och acceptans kring en *meningsfull pluralism* kan noteras ett förändrat intresse kring kommunikations- och interaktionsfrågor (se också första delen i avsnittet ”Mångfald” ovan). Här sätts handlingar och vardagslivets komplexitet i centrum och dessa tas på allvar för att förstå *vad deltagande i olika institutionella sammanhang innebär* ”för identitetsutveckling och vad man lär sig” till exempel inom olika utbildningsinstitutioner (Lindblad & Sahlström 2001b, s 6).

Återvänder man till den utvidgade mer generella förståelsen kring mänsklig mångfald som diskuterades inledningsvis, kan man utifrån postkoloniala positioner ställa vissa frågor: vilka typer av forskning bedrivs inom områden som traditionellt faller under ”handikapp-” eller ”specialpedagogik-”paraplyet? Vad räknas som forskning inom dessa områden? Inom vilka institutioner och discipliner bedrivs den här typen av forskning? Vilka forskare deltar i dessa forskningsprojekt? Kan man urskilja specifika mönster i hur forskning har bedrivits över tid? Det är dessa typer av frågor som fokuseras i artikelns nästa (och tredje) avsnitt.

Mångfaldsforskning

Några inslag från specialpedagogik- respektive dövområdet

Metanivåanalyser om forskning inom vetenskapsområdet som i Sverige traditionellt har identifierats som ”specialpedagogik” eller som ”handikappforskning” har betecknats i termer av att vara mindre stringenta, att ha svagare länkar till teoretiska ramar och att inte vara i fas med paradigmatiska förskjutningar inom det generella disciplinära område som de ingår i (se t ex Bagga-Gupta kommande-b, Haug 1998, Rosengren & Öhngren 1997, Prop 1998/99:105). I regeringens proposition 1998/99:105 *Elever med funktionshinder – ansvar för utbildning och stöd* framhålls att:

det saknas en systematisk forskningsbaserad kunskap om undervisning av elever i behov av särskilt stöd. Den forskning som finns domineras av analyser av handikapp, deras orsaker, åtgärder och prognoser. Det råder däremot stor brist på forskning när det gäller undervisning av elever i behov av särskilt stöd. Bland annat saknas teoretiska perspektiv, deltagarperspektiv och kunskap om specialundervisningens sammanhang (s 21, jfr även Knoors 1997 som kommenterar svensk forskning kring dövområdet).

Man menar också att det ”saknas tillräckligt med forskningsbaserad kunskap” för specifika grupper av funktionshindrade elever – till exempel

döva, synskadade, språkstörda, med flera (Prop 1998/99:105, s 21). Utvärdering av svensk utbildningsforskning år 1997 av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet – HSFR – uppmärksammar också minst tre väsentliga saker som har relevans här (Rosengren & Öhngren 1997). Först och främst, finner utvärderingen att den smala fokuseringen på handikappkategorier är tydlig ännu i slutet av 1900-talet:

common themes across categories are seldom identified, neither are the links to the educational research agenda or to theory-building in general (Vislie 1997, s 139).

För det andra, analys av forskningen visar att starka intressegrupper inte så sällan ökar kontrollen över själva forskningens dagordning och dess konsekvenser:

Special education research in Sweden seems to be more firmly controlled than educational research in general, as a consequence showing clear signs of short-term research efforts, fragmentation and moderate quality (Vislie 1997, s 140).

För det tredje, och relaterat till den första punkten, kan sägas att det svaga intresset för teoriuppbyggnaden inom de vetenskapliga områden som bidrar till vår förståelse av mänsklig mångfald och olikhet avseende funktionshinder, är relaterat till *fokuseringen av kategorier av funktionsnedsättningar* mer specifikt. Detta reflekteras i det isolerade liv som forskningsagendan och forskningsresultaten tenderar att hamna i och som innebär en svagare länk till de teoretiska och/eller metodologiska förskjutningar som sker inom vetenskapen mer generellt.

En annan mer färsk analys av forskning som bedrivs inom specialpedagogikområdet antyder att medan den dominerande tendensen inom forskningen även fortsättningsvis speglar en *kategorisk* och *medicinsk-psykologisk* orientering, kan man urskilja ett *kritiskt* perspektiv som har sitt ursprung delvis i en reaktion mot det dominerande medicinska perspektivet (Nilholm 2003, se även Clark, Dyson & Millward 1998, Emanuelsson, Persson & Rosenqvist 2001). Enligt Claes Nilholm kan man också urskilja ett tredje perspektiv främst på den internationella forskningsarenan även om detta inte är särskilt väl dokumenterat ens där. Perspektiv som fokuserar ”ideologiska dilemman” uppstår ur en kritik av det kritiska perspektivet och här saknas, enligt Nilholm, empirisk forskning (se även Bagga-Gupta & Nilholm 2002). Empiriska inriktningar inom detta tredje *sociokulturella* perspektiv, som lyfts fram, inkluderar studier

av politiska kontexter, mikropolitiska processer samt studier av konkreta specialpedagogiska praktiker och handlingar (jfr Kapitel 7 "Research on Communication-practices. Emerging trends from a new theme in the literature" i Bagga-Gupta kommande-b, Lindblad & Sahlström 2001a, Prop1998/99:105). Dessa typer av studier, menar Nilholm, kan utgöra viktiga områden som kan bidra till forskningsagendan i avseende att *inkludera* lokala och situerade deltagarperspektiv, och belysa hur förlopp och miljöer återskapas i utbildningssammanhang. Ett sådant inkluderingsperspektiv skulle även innebära att studier inom till exempel dövområdet utvidgade samarbetsmöjligheter mellan Döva och hörande forskare. Här menas att forskare som tillhör de "beforskade" ska ges en legitimitet inom den akademiska arenan.

I ett ytterligare metaforskningsprojekt som studerat internationell och svensk litteratur inom dövutbildningsområden (med särskild fokusering på literacy), har noterats trender som i flera avseenden kan relateras till de ansatser som diskuterats ovan (se Bagga-Gupta kommande-b). Utöver de medicinskt-psykologiskt och lingvistiskt orienterade perspektiv⁶ som har kunnat identifieras och som framträder från diametralt skilda kommunikativa-filosofiska traditioner, kan noteras etablering av en ny, tredje forskningstradition i litteraturen som tar avstånd från *ideologiska diskussioner om kommunikation* och istället fokuserar *studier av kommunikativa praktiker*:

It is significant to look closely at research that focuses on Deaf communication-practices, has a descriptive agenda and that goes beyond the labels used to describe different educational programs or "methods". *It is contended here that such a non-political and non-ideological agenda is important in order to understand the 'tensions' between the medical-technical and cultural-linguistic perspectives with the goal of going beyond the strong pendulum shifts and foci that these two perspectives have given rise to in institutionalized educational setting* (Bagga-Gupta kommande-b, Kapitel 7, kursivering i original).

Identifiering av denna förskjutning har relevans då forskningsdagordningen i den tredje traditionen byggs utifrån (i) de teoretiska ramar som mer är i samklang med nyare paradigmatiske skiftet generellt och (ii) samarbete mellan Döva och hörande forskare.

Det, av forskare och skolpedagoger, uttalade och återkommande behovet av att förstå forskning (och dess resultat) under två sekel i termer av den "magiska kulan eller undervisningsmetoden" för att ta i tu med problem kring läs- och skrivnivåer som förknippas med döva elevers skolgång, lyfter fram frågor som har särskild relevans för både de

ahistoriska och *akulturella* perspektiv som dominerat forskningsansatser (Bagga-Gupta kommande-b). Medan projektet drar slutsatser att forskningsgenererande kunskap möjliggör förståelsen av mänskligt liv på en rad meningsfulla sätt, poängteras att forskningens begränsningar finns i termer av att den i sig utgör en normativ företeelse som är i behov av att situeras i sociohistoriska kontexter. I föreliggande sammanhang kan tilläggas att det även finns ett behov av att länka forskning och dess inverkan på fältet (till exempel skolväsendet) till ett mer övergripande samhällsligt plan där demokratiska och moraliska frågor kan få en central plats. Låt mig exemplifiera med vad som kan avses via ett vidare och aktuellt exempel från dövältet.

Det nya seklet har erfarit dramatiska förändringar i Sverige och andra nordiska länder i form av nya bio-teknologier som i likhet med 50-talets tekniska utveckling i form av hörapparater återigen utlovar utplåning av dövhet.⁷ Nästintill samtliga döva barn som föds i Sverige idag får ett cochleaimplantat (CI) – en avancerad elektronisk apparat – inopererad, och enligt företrädare för det lingvistiska forskningsperspektivet och även intresseorganisationer, representerar detta det nutida majoritets-samhällets förtryck av Döva i nyare medicinsk-teknisk skepnad. I föreliggande sammanhang kan uppmärksammas såväl dramatiska minskningar av elevantalet i dövskolans yngre årskurser som frånvaron av etiska och moraliska diskussioner kring operationerna. Det är inte oväsentligt att lyfta fram frånvaron av etiska diskussioner på såväl det akademiska som det samhällspolitiska planet då dessa operationer representerar en normaliseringsdiskurs som har sin bas i det dominerande medicinskt-tekniska forskningsperspektivet. Här saknas också grundläggande diskussioner kring vilken/vilka perspektiv som presenteras (och av vem) för de hörande föräldrar som nyligen fått information om sitt barns dövhet (se också Domfors kommande). Då diametralt olika perspektiv har funnits inom döv-forskningsfältet under både 1800- och 1900-talet kan det finnas behov av att förstå den snabba och nästan totala dominansen av det medicinskt-tekniska perspektivet i början av detta sekel och *relatera denna till väsentliga demokratiska och forskningsetiska frågor*.

Man kan fråga vilken människosyn, vad gäller avvikelser, som signaleras då nästintill samtliga döva barn opereras med ett elektroniskt implantat i Sverige idag. Vilka demokratiska värderingar och principer kringgås då forskningssamfundet lyfter fram en stark kompensatorisk lösning framför andra lika legitima lösningar som representeras av andra forskningsperspektiv? Och kanske mer väsentligt i föreliggande sammanhang: vilka förutsättningar för representation av mångfald inom utbildningsverksamheter *och* inom forskning ger denna dramatiska förändring uttryck

för? Medan dessa typer av självgranskande frågor har relevans i ett demokratiskt samhälle, kan det vara lika legitimt att fråga om vi kommer att se en ström av "misslyckade" opererade döva barn åter tillbaka till dövskolan inom de närmaste åren när flera upptäcker att en bio-teknologisk lösning inte ledde till ett hörande liv i den "hörande" grundskolan?

Diskussioner med utgångspunkt i dessa typer av kritiska frågor *exemplifierar* hur lokalt förankrade kunskaper om mänskliga identiteter och institutionella praktiker kan lyftas fram och diskuteras utifrån generella betingelser kring människovärden. Dessa typer av självkritiska frågor speglar demokratiska aspekter när det gäller mångfaldsforskning och marginaliseringstendenser. Frågor kring "avvikelser och institutioner" aktualiseras på ett generellt plan inledningsvis i avsnitt två ovan. I artikelns nästa (och fjärde) avsnitt problematiseras hur mångfald avseende döva/Döva, mer specifikt, beaktas inom utbildningsinstitutionella arenor.

Utbildningsinstitutioner som arenor för mångfald?

Reflektioner kring en segregerad språklig skolform

I detta avsnitt konkretiseras diskussioner kring pluralism och marginalisering utifrån hur tankar om olikhet och mångfald hanteras och uppmärksammas inom utbildningsverksamheter av olika slag. Som diskuteras tidigare har företrädare för kategoribetingade identiteter i utbildningssammanhang ansetts vara trångsinta då de,

oftast begränsar sig till den egna gemenskapen, identiteten, eller till lokala tillhörigheter, utan att gå vidare och söka sambanden till det allmänna, generella och det för alla människor gemensamma (Gustavsson 2003, s 49).

I detta sammanhang kan reflektioner kring organisering av grundskole- och gymnasial utbildning för en grupp elever, som dels tillskrevs en språklig minoritetsstatus och dels en handikappstatus, inom såväl utbildningsväsendet som forskningen vara av intresse inte minst på grund av att:

In the history of deaf education we have perhaps the most dramatic example of the application of universal values upon a cultural minority (Corbett 1996, s 96).

Döva elever har, allt sedan de fick tillgång till skolutbildning i början av 1800-talet i Sverige, fått undervisning i segregerade institutionella miljöer

(se Eriksson 1993, Pärsson 1997).⁸ Det vill säga döva i Sverige, har under snart 200 år deltagit i undervisning organiserad i separata lokaler och detta utan hänsyn tagen till det *ideologiskt präglade* kommunikativa perspektiv som varit dominerande inom utbildningsverksamheten under olika historiska perioder.⁹ Som exempel kan nämnas att medan en stark *oral-kommunikativ modell* anses ha dominerat i landets dövskolor under 50- och 60-talen, då utvecklingen av hörapparattekniken utlovade normalisering av döva, har dövundervisningen tillskrivits ett starkt minoritetsperspektiv i *Lgr 80* (se SÖ 1983) och de efterföljande läroplanerna då svenskt teckenspråk och svenska etablerades som undervisningsspråk. Av vikt att notera är att medan flera *olika metodologiska svängningar* har urskiljts kring vad som menas med kommunikation i undervisningsverksamheter riktade till döva elever såväl i Sverige som i andra länder i Europa och i Nordamerika (se Bagga-Gupta kommande-b, Bagga-Gupta & Erting 2002, Moores 2002, Winefield 1987), har döva elever alltid genomfört sin skolgång i en segregerad skolform här i Sverige medan det i andra länder förekommit och fortfarande förekommer andra typer av organiserande av undervisningen.

Därutöver, medan ett 10:e extra år tillfördes i grundskolan för döva under 50-talet och motiverades utifrån döva elevers behov av extra tid för att tillägna sig det orala svenska språket ("oral-kommunikativ modell"),¹⁰ bibehölls detta extra skolår då kommunikationsideologin övergick till en "totalkommunikationsmodell" under 70-talet. Under 70-talet skulle metoden med "tecknad svenska" och talad svenska användas parallellt och här blev talspråkets totala dominans en aning ifrågasatt. Det extra skolåret ansågs behövas även när den metodologiska ideologin återigen förändrades under 80- och 90-talen då svenskt teckenspråk fick en dominerade position i dövskolesammanhang via radikala förändringar i *Lgr 80* (se SÖ 1983) och *Lpo 94* (se Skolverket 2002, 1996). I dag motiveras det extra skolåret på grundskolenivån och ytterligare ett extra år på gymnasienivån för döva elever utifrån "den extratid det behövs då döva elever ska läsa [svenskt] teckenspråk ... utöver alla övriga skolämnen" (lärare specialskola, SS-projekt¹¹). Enligt företrädare för Specialskolemyndigheten (SPM), som har huvudansvar för den här skolformen sedan 2000, utgör elevernas lektioner i svenskt teckenspråk under grundskoletiden sammanlagt behovet av ett helt extra skolår. En sådan argumentation skulle dock vara svårare att försvara för att förklara det extra skolåret som är förlagt på gymnasienivå för denna elevgrupp.¹² I sammanhanget är det också intressant att notera att schablonmässig extratid varken förekommer på grundskole- eller gymnasienivå för hörande etniska minoritetselever¹³ som är flerspråkiga och läser "extra" språkliga ämnen i skolan.

Samtidigt som diskussionen är så gott som obefintlig kring de två extra skolåren i dövutbildningssammanhang, finns ytterligare och mer tydligt kompensatoriska argument kring behovet av skolans *segregerade* form. Redan i skollagens första kapitel, beskrivs denna skolform i en negation och utifrån ett kompensatoriskt perspektiv:

För barn som på grund av dövhet eller hörselskada inte kan gå i grundskolan eller motsvarande del av sarskolan finns specialskolan (SFS 1999:886, kap 1, § 6).

Här används det audiologiska tillståndet för att upprätthålla en segregerad skolform för en grupp elever med ett visst funktionshinder. Dock har kursplaner gällande språk vid dövskolor under de senaste 20 åren gett ett tydligt uttryck där dessa elever tillskrivits en ”språkminoritetsstatus”. Eleverna har ansetts ha rätt till undervisning i och via svenskt teckenspråk och svenska, alltsedan 1983. *Lpo 94*, *Lpf 94* och de efterföljande revideringar som gäller dövskola (se Skolverket 2002, 1996) anger liknande uppnåendemål för såväl döva som hörande etniska minoritets elever; dessa mål ligger på samma nivå som för hörande ”etniska majoritets-svenska” elever på grundskole- och gymnasienivå.

Sammantaget kan man säga att organisering av dövundervisning i Sverige vilar, trots den senare tidens acceptans av Dövas rätt till en ”visuellt orienterad”¹⁴ undervisning, på ett kategoriskt och kompensatoriskt perspektiv som inte är i samklang med det svenska samhällets demokratiska värderingar. Kan den senaste tidens språkminoritetsstatus tillsammans med gemensamma läroplaner och uppnåendemål stå för ett inkluderande synsätt i en i övrigt kompensatorisk och segregerad skolform? Finns det andra sätt att organisera skolgång för dessa elever där man bibehåller den språkliga gemenskapen¹⁵ utan att kategorin dövhet eller icke-hörandeskap används som kriterium för att delta i skolans undervisning?¹⁶

Här finns ett grundläggande dilemma mellan samhällets demokratiska värderingar som ligger till grund för skolan bland annat i termer av den inkluderande ”en skola för alla”, och en skolform som är uppbyggd både utifrån en språklig minoritetsbasis och utifrån en kategorisk-kompensatorisk grund. Det är också värt att notera att den fascinerande analys av specialundervisningens organisering i Sverige som Skolverket lät göra med hjälp av den norske professorn i pedagogik Peder Haug 1997, valde att *inte kommentera dövundervisningens organisering* (se Haug 1998). Man kan undra om denna skolforms språkliga minoritetsbas och dess kategorisk-kompensatoriska grund utgör en paradox som har ansetts vara svår att hantera tillsammans med det som annars ryms inom specialpedagogiken.

Utöver att utbildningsinstitutioner på 2000-talet ska fungera som arenor för pluralism och verka som plattformar för sociala förändringar kan det anses legitimt att inte minst forsknings- och utbildningsverksamheter upprätthåller *självgranskande rutiner* på en rad olika nivåer. I korthet kan sägas att organiseringen av grundskole- och gymnasial utbildning för döva elever i Sverige under de senaste två decennierna kan förstås metaforiskt i termer av att den finns i *gränlandet* mellan specialpedagogiska satsningar, handikappsatsningar och satsningar som avser marginaliserade minoritetsgrupper.

Återigen kan man reflektera över det paradoxala med upprätthållandet av en skolform "för" barn som "på grund av" dövhet eller problem med hörsel inte kan gå i grundskola. Kan det vara berättigat att fråga om skolformen istället kunde skapas utifrån just en *visuellt orienterad* språklig bas där hörsel eller audiologi (eller avsaknanden av dessa) blev mindre intressanta? I likhet med andra skolformer som organiseras kring en språklig bas – till exempel den så kallade internationella skolformen som har blivit ganska populär i olika delar av Sverige den senaste tiden, eller andra minoritetsspråkskolor som samiska skolor i norra Sverige – skulle såväl hörande barn som Döva ha rätt till undervisning i en skolform där det visuellt orienterade minoritetsspråket – svenskt teckenspråk – skulle kunna vara den viktigaste basen för utbildningsverksamheten (jfr Jokinen 2003, Teruggi 2003). Även om idén om en sådan gemenskap tar sin utgångspunkt i ett demokratiskt grundat mångfaldsperspektiv och en språklig bas, kan förslaget vid första ögonblicket verka främmande. Men då kan nämnas att ett flertal sådana skolor och samhällen finns och har funnits i Europa och i andra delar av världen (se vidare nästa avsnitt). Utöver att jag här menar att en sådan skolform stöds utifrån de gemensamma värdegrunder som den svenska skolan vilar på så finns det andra vinster som också skulle aktualiseras inte minst då den nuvarande dövskolan står inför kriser avseende målgruppen och måluppfyllelsen.

Dessa konkretiserande diskussioner avseende bemötandet av olikhet och mångfald inom utbildningsinstitutioner (här exemplifierade av dövutbildningsväsendet) har syftat till problematisering av hur samhällets demokratiska intentioner hanterats under en längre tid. Här kan ifrågasättas om det är samhällets demokratiska intentioner eller en traditionsbunden kompensatorisk strategi som styr utformningen av dagens skola. Efter att ha diskuterat mångfaldsforskningens förutsättningar när det gäller forskningen inom specialpedagogik- och dövområden i avsnitt tre ovan och problematiserat utbildningsinstitutioner som arenor för mångfald i detta (fjärde) avsnitt, fokuseras återigen pluralismens och identitetspolitikens relation till själva forskningsarenan i nästa avsnitt. Där exemplifieras inled-

ningsvis forskningsläget inom dövmrådet för att sedan utvidga diskussionerna till att omfatta även läget vid andra nyetablerade vetenskapliga områden som fokuserar ”ethnicitet”, ”kön”, med mera. I nästa avsnitt problematiseras också specifikt (frånvaron) av perspektivrikedom och en snäv identitetsrepresentation i forskning om mångfald.

Perspektivrikedom och mångfaldsrepresentation i forskning om mångfald?

Vidare exemplifiering

Utifrån demokratiska perspektiv är frågor om mångfald, representation och erkännande i institutionella sammanhang kanske självklara aspekter som institutioner och människor automatiskt kan och vill ta hänsyn till. Dock, om historien kan anses ge uttryck för det motstånd som olika egenskaps- eller kategori-definerade grupper har mött och fortfarande möter gällande erkännande och representation, finns det behov av att kritiskt undersöka ”erkännandets politik” från andra utgångspunkter. Några relevanta frågor kan då i sammanhanget vara: *Vad* är mänsklig mångfald? *Vilka* människor involveras i forskning och/eller politik med relevans för att mänsklig mångfald diskuteras och etableras? För *vems* räkning etableras sådan forskning och olika politiska program? *Hur* konceptualiseras frågor om representation i forskningsarbetsprocesser? Ur ett demokratiskt perspektiv är dessa inte helt irrelevanta frågor då:

våra identiteter delvis formas av andras erkännande, eller frånvaron därav, och ofta *miss*-kännande, så att en person eller en grupp av människor kan lida verklig skada, drabbas av en verklig förvanskning, om människor eller samhället runtomkring dem återspeglar en inskränkt eller förnedrande eller föraktlig bild av dem (Taylor 1999, s 37, markering i original).

Samtidigt har detta erkännande relevans för vår egen existens och vårt sätt att vara då ”det är först när vi ser andras och det annorlunda som vi riktigt ser vårt eget” (Gustavsson 1988, s 18). Processens dialektiska natur har kritisk relevans för identitetsformandet och frågor om tillgänglighet mer generellt. Identitet och frågor om tillgänglighet har också relevans för hur man upprätthåller olika agendor i forskningssammanhang samt *vad* som förblir legitima forskningsfrågor vid olika tidsepoker. I detta avsnitt ska dominansen av vissa perspektiv i forskningsagendan belysas vidare med dövforskningsfältet som exempel för att sedan anknyta till *andra* identiteter och lokala erfarenheter som finns representerade inom humanvetenskaperna.

Historiskt sett har några mänskliga egenskaper värderats som mindre önskvärda än andra. Dock har detta inte skett på ett universellt entydigt sätt. Till exempel har fokus på funktionsnedsättning ifråga om auditiv perception hos människor under århundraden präglats av diverse föreskrifter, inom olika religioner, inom hörselteknisk utveckling under 1950-talet (den vanliga hörapparaten) och under 1980- och 1990-tal (CI), och också med det *audistiska* (engelska: *audist*) budskapet om normalitet. Forskarna Tom Humphries och Steven Nover, som själva är visuellt orienterade och amerikanska Döva medborgare, diskuterar ett dominerande fokus kring audiologin och audiologisk perception i termer av ”audism”, ”hearization”, med mera. Dessa begrepp, har det menats, lyfter fram

the paternalistic, hearing-centered endeavor that professes to serve deaf people ..., audism is the hearing way of dominating, restructuring and exercising authority over the deaf community (Lane 1992/99, s 43).

Samtidigt finns det ett minimalt erkännande av den roll och status som visuellt orienterade människor har spelat och fått i samhällen som av olika anledningar inte tillskrivit minskad auditiv perception någon särskild status, det vill säga dövhet i sig förstås som en del av normal variation inom dessa samhällen. Flera sådana grupper och samhällen finns beskrivna i litteraturen; det mest välkända fallet är situationen i Marthas Vineyard under 1600–1800 då samtliga invånare – döva likaväl som hörande – anses ha använt sig av ASL (American Sign Language) i sina dagliga liv och där dövhet ansågs vara en normal variation i samhället (se Groce 1985, Jankowski 1997)¹⁷.

Mycket begränsad uppmärksamhet har riktats mot grundläggande filosofiska antaganden av dessa diametralt motsatta perspektiv angående människor som är döva eller har reducerad hörselperception. Som antytts tidigare i artikeln kan metaforskningsprojekt som studerar dessa orienteringar på djupet över såväl tidsmässiga som rumsliga gränser bidra till upplösning av dessa polariserade, ahistoriska samt akulturella bilder om mänsklig auditiv perception som förstärks via det tekniskt-medicinska perspektivet å ena sidan och det lingvistiska perspektivet å den andra. Dock som Harlan Lane noterar:

The audist narrative of what it is like to be deaf, captured in the literature of the ‘psychology of the deaf’ and in other hearing fiction, is the acceptable one. The deaf narrative, rarely committed to paper, is not acceptable; it can be published, but its rebuttal of the hearing narrative carries no weight (1992/99, s 43).

Medan kategorin ”döv” och ”audism” dominerar både i vardaglig bemärkelse och i forskning, kan samma tendens noteras i anslutning till *andra mänskliga kategorier*. Exempelen angående mänskliga skillnader som har diskuterats ganska ingående under några av de sista decennierna under 1900-talet i *Nord*, eller den så kallade västvärlden, inkluderar identiteter och skillnader som framträder på grund av så kallade ursprungsplatser, samt även sexuella skillnader och preferenser. Forskning kring etnicitet och migration (Ethnicity & Migration Studies), genus (Gender & Women Studies) och sexuell läggning (Queer Studies) har på ett eller annat sätt kommit till stånd och har på så sätt bidragit till synliggörandet av sociala, kulturella och ekonomiska marginaliseringsprocesser av kvinnor, homosexuella och människor från olika delar av världen. *Det är av särskild betydelse att ”färgade människor”, etniska minoriteter i Nord, kvinnor och homosexuella själva har spelat en avgörande roll för att dessa forskningsområden har kunnat etableras i den akademiska världen.* Dessa forsknings- och utbildningsområden etablerades efter att en ”kritisk massa” inom själva det akademiska samfundet började beskriva identiteter och sätt att vara utifrån röster som representerade ett emic eller inifrån perspektiv.¹⁸

Den successiva uppkomsten av forskningsdomäner som *Disability Studies* och *Deaf Studies* under det sista decenniet av 1900-talet, följer dessa förskjutningar – särskilt inom humanvetenskaperna. Ett tydligt exempel på hur erkännandets politik mer generellt speglas i litteraturen från andra hälften av 1990-talet finns alltså inom området Disability Studies. De historiska händelserna kring ”Deaf President Now” (DPN) rörelsen 1988 erkänns idag ha spelat en nyckelroll i medvetandegörandet kring ”riktigt” erkännande (och inte symboliskt medlemskap) på gräsrotsnivå inom olika samhälleliga domäner och särskilt inom det akademiska samfundet.¹⁹

Antaganden kring normaliteten i det minoritetsperspektiv som tillskrivs Döva människor i forskningsfältet Deaf Studies,²⁰ är intressanta i sammanhanget. Begrepp som har sitt ursprung i emic-positioner i Deaf Studies litteraturen uppstår under 1990-talet: *The Deaf Way* (Erting, Johnson, Smith & Snider 1994), *The Deaf-World* (Lane, Hoffmeister & Bahan 1996), *Deaf Community* (Padden 1996, Jokinen 2000), *Deaf Culture* (Padden & Humphries 1988) och *The Deaf Nation* (Turner 2002). Dessa begrepp dyker upp vid korsvägen där gräsrotsdagordningen finner legitimitet inom akademien och varje begrepp uppstår i samarbete mellan Döva och hörande människor som båda är visuellt orienterade. Med andra ord, det är gemenskapen i termer av kulturella normer och lingvistiska traditioner från en visuell orientering som upprätthålls, och inte dövhetens beskaffenhet som bidrar till förskjutningen på den akademiska arenan.

Förståelsen av världen utifrån de visuellt orienterade perspektiven inskränker behovet av ett "audistiskt" synsätt på dövhet och de essentialistiska egenskaper som tillskrivs kategorin människor som inte hör. Ett sådant perspektiv går utöver en kvantifiering och den tillhörande reduktionism som tillskrivs auditiv perception och istället fokuseras samma människor utifrån deras visuellt orienterade lingvistiska samt kulturella betingelser. Begreppet *Döv*, i motsats till den "audistiska" markering som finns i begreppet *döv*, började förekomma i forskningslitteratur under 1980-talet (kanske även tidigare) och gavs legitimitet och prominens av professorerna Carol Padden och Tom Humphries i deras klassiska framställning *Deaf in America – Voices from a Culture* (1988).²¹ Av betydelse är att både Padden och Humphries är *Döva* akademiker. Det tål att understrykas att visuell orientering av människor som samkonstruerar olika Döv-Världar och Döv-samhällen (jfr Lane, Hoffmeister & Bahan 1996, Jokinen 2000, Padden 1996) i olika kulturer inte är begränsad till individer som inte hör. Kunskaper om lingvistiska och kulturella resurser inom ett specifikt Döv-samhälle – oavsett om man är Döv, hörselskadad eller hörande – bidrar till att en människa kan tillskrivas medlemskapet i detta specifika Döv-samhälle. De båda begreppen *Döv* och *visuell orientering* möjliggör på så sätt en rekonceptualisering av ett mänskligt tillstånd som varken är essentialistiskt eller nedlåtande.

Dock fortsätter människor med funktionshinder även idag att befinna sig i marginaliserade situationer och deras röster hörs dessutom sällan i ovannämnda förskjutningar inom akademien:

For centuries, people with disabilities have been an oppressed and repressed group. People with disabilities have been isolated, incarcerated, observed, written about, operated on, instructed, implanted, regulated, treated, institutionalized, and controlled to a degree probably unequal to that experienced by any other minority group [...]²².

The case must be made clear that studies about disability have not had historically the visibility of studies about race, class, or gender for [both] complex as well as simple reasons. The simple reason is the general pervasiveness of discrimination and prejudice against people with disabilities leading to their marginalization as well as the *marginalization of the study of disability*. Progressives in and out of academia may pride themselves on being sensitive to race or gender, but they have been 'ableist' in dealing with the issue of disability (Davis 1996, s 1, min kursivering).

Medan många av oss kan anses vara någorlunda uppmärksamma och progressiva när det gäller frågor avseende kön och sexuella preferenser (även om det finns tendenser till andro- och heterocentrism inom såväl

akademien som samhället mer generellt), är vi när det gäller funktionshinder fokuserade på de funktionellt "helt sinnade" (eller "ableist"). Detta innebär att förtryck av människor som marginaliserats på grund av funktionshinder varit avsevärt annorlunda än det som riktats mot andra grupper och också att *akademiska studier av funktionshinder inte varit ett lika legitimt område som de andra relativt nyetablerade områdena*. Samtidigt kan man notera en paradox: medan det har bedrivits omfattande diskussioner kring "inkluderande av funktionshindrade" elever och vuxna i utbildningsverksamheter och i andra samhällsinstitutioner, utgör kanske funktionshinder som område och funktionshindrade akademiker den sista kategorin som tränger in i den "normala/vanliga" vetenskapen. *Studier av marginaliseringen* inom olika forskningsdomäner fortsätter att genomföras på ett "segregerande" sätt både i termer av teoretisk tyngd och i termer av handikappkategorier. Och allt för många forskningsaktiviteter domineras även idag av människor vars liv inte präglas av några större erfarenheter av detta förtryck.

Det vore en grov övertolkning att antyda att emic röster inom fält som Deaf Studies och Disability Studies dominerar forskningen inom dessa områden i någon betydelsefull utsträckning. Man kan säga att medan ett nytt och utmanande hybridperspektiv finns som utgångspunkt i Deaf Studies, saknas den kritiska massan i termer av såväl forskare som resurser för att vidga och anlägga en mångfalddimension i dövforskningsfältet. Det finns ett i grunden "audistiskt" synsätt kring mänsklig mångfald som marginaliserar *nya perspektiv* kring identiteter och funktionshinder. En viss förskjutning kan möjligtvis noteras från ett kategoriskt och tekniskt-medicinskt perspektiv på dövhet (och även andra funktionshinder) till ett kritiskt och lingvistiskt perspektiv inom forskning som fokuserar hörselhandikapp. Även om de senaste årens profilering av tekniskt-medicinska lösningar i form av ytterst avancerade hörapparaturer (CI) återigen tolkas generellt i termer av "under" som kan rädda och normalisera döva,²³ saknas legitimitet kring denna utveckling av flera skäl. Dels finns viktiga etiska överväganden som kanske inte alltid beaktas, dels utmanas och försvagas *mångfald av perspektiv* kring *mångfalddforskning*. Inom forskning och samhället i övrigt legitimeras det dominerande perspektivets tolkning kring identiteter och därmed marginaliseras andra, nyare perspektiv kring olikhet och mångfald. Här finns grundläggande demokratiska aspekter inom själva forskningsväsendet då å ena sidan det historiskt dominerande tekniskt-medicinska perspektivet får majoritetssamhällets stöd (såväl statusmässigt som resursmässigt) och å andra sidan synpunkter framförs om att forskning bör drivas från mångfalddiga perspektiv och pluralistiska utgångspunkter bör eftersträvas.²⁴

Avslutande reflektioner kring möjligheter i det tredje rummet

The concepts of inclusion and exclusion press for much closer conscious and self-conscious consideration of identity and role: *who* is doing the excluding and including, *who* is choosing the excluding and including, *how* are these processes of inclusion and exclusion facilitated, and *what* are the dominant views and relations of social, economic and political power. [We emphasise] the importance of such interrogation at the levels of research and policy formation to ensure that they do not implicitly perpetuate injustices. As such [we seek] to argue for a return to a more political understanding of the implications of educational policy for social change (Sayed, Soudien & Carrim 2003, s 245–246, mina kursiveringar).

En kritisk forskningsverksamhet ska interagera, kommunicera och samarbeta med andra röster. Detta kan på ett konkret plan förstås i termer av deltagande i dialoger över olika akademiska discipliner, över olika nationella gränser, inom olika tematiska områden, och inom olika institutionella sammanhang. Men här finns behov av att också öppna möjligheter till nya hybridområden. Från såväl innehållsliga som strukturella perspektiv finns behov av att bedriva forskning som tar en självgranskande utgångspunkt på allvar. En konceptuell förskjutning som fokuserar gemensamheter, skillnader och hybridisering i mänskliga handlingar och institutioner möjliggörs utifrån dialogisering över olika typer av gränser. Detta innebär att lokala erfarenheter och partikulära kunskaper borde förstås i termer av generella värderingar och kunskaper där hybridisering representerar ett ”tredje kreativt rum” (Bhabha 1999) som möjliggör utveckling av *nya* positioner och ramar. Forskningsverksamhet i termer av *re-search* i nya rum och inte enbart *searching* i redan etablerade spår spelar därmed en kritisk roll i hur vi begreppsligt närmar oss lokala erfarenheter eller det partikulära. Detta innebär att det finns ett behov av att förstå olikheter och pluralism på ett kritiskt sätt och inte enbart i termer av brister och hur dessa påverkar människans liv eller i termer av organisatoriska strategier inom skolan för att rätta till och normalisera dessa brister.

Givet den kritik som tilldelats forskning inom områden som vanligtvis betecknas i termer av ”handikappforskning” och ”specialpedagogisk forskning” under senare år (åtminstone i det svenska sammanhanget), är det intressant att notera den paradoxala positiva bild av tjänster som erbjuds svenska barn och vuxna ”i behov av särskilt stöd” sett ur ett internationellt perspektiv. Samtidigt ger försvagningen under 1990-talet av de vagg-

till-graven tjänster som erbjuds via offentliga sektorn i Sverige, ytterligare anledning till att reflektera över vilken (om någon) roll forskning spelar när det gäller frågor om mångfald, tillgänglighet samt demokrati.

Graham H Turner, redaktör för tidskriften *Deaf Worlds – International Journal of Deaf Studies*, och forskare vid University of Lancashire, Preston, England, reflekterar i det som följer, kring medborgarskap, kontroll och mod:

I believe that democracy and citizenship matter, and I have been supportive since the 1980s of initiatives such as Charter 88 ... a campaign for constitutional rights, which set out to examine some of the weaknesses of the British political system. One of the key issues of that campaign was about responding to the *pluralism of our society, including the key matter of how to ensure that minority perspectives are appreciated*. Setting up a conference that would be all about Deaf perspectives, privileging ‘insider’ knowledge as opposed to the ‘outsider’ views of largely hearing academicians, seemed to be a useful contribution to Deaf political life...

The role of academics as allies in this context, it seems to me, has to do not with presuming to provide answers – despite the fact that this is what students [practitioners and policy makers] expect! – but more with *trying to ask revealing questions*, to generate opportunities for dialogue, to be aware of and feed in ideas from other sources, to offer reasoned and constructive critique, to help direct attention to insights that might otherwise be overlooked and generally to facilitate the development of a thoughtful environment (Turner 2002, s 74–5, mina kursiveringar).

Utöver erkännandets politik och ett uttalat behov riktat till själva forskningssamfundet om att inta en kritisk självgranskningsposition inom akademien, fokuserar Turner explicit det naiva sökandet efter instrumentellt bättre metoder, bättre svar och normaliseringsförsök som karakteriserar mycket inom det specialpedagogiska och handikapporienterade forskningsområdet. Medan det finns ett klart behov av att forskning inom detta område blir mer ”inkluderad” i vanlig vetenskap generellt, finns det också – vilket har argumenterats för i artikeln – ett behov av att möjliggöra samexistens av olika forskningsperspektiv och skapande av nya forskningsområden för att bryta den *hegemoni* och det *monopol* kring det historiskt präglade fokus och den status som några forskningsagendor har och fortsättningsvis ges inom dövfältet. Ett nyckelbegrepp som fokuserar den position som rekommenderas här är en *re-konceptualisering av forskningen* för att såväl omforma frågor om mångfald inom utbildningsväsendet som att skapa en mångfasetterad dagordning inom forskningen som i större utsträckning är formad av röster som är ”differently-abled”.

Forskningsområden som inspireras av ett tekniskt-medicinskt perspektiv, till exempel audiologi, ärftlighetslära, behandling, med mera baseras på utgångspunkter som tydligt dominerar forskningsdagordningen idag och dessa områden får redan betydande stöd i forskningssammanhang (jfr Baker 2002). Så ser fallet ut, särskilt om man jämför området med forskning som tar sin utgångspunkt i ett icke-”audistiskt” perspektiv. Om man återigen tar exemplet kring de dramatiska ökningarna av döva barn som opererades med CI i Sverige runt millennieskiftet och alltjämt idag, kan man notera ett betydande behov av att diskutera detta utifrån (i) demokratiska och moraliska aspekter och (ii) pedagogiska utgångspunkter. Givet att lokala myndigheter tar lokala beslut i Sverige för att finansiera detta dyra kirurgiska ingrepp och att den lokala budgetens ramar ibland anses vara otillräckliga för finansiering av grundläggande tolkbehov hos Döva medborgare i samma landsting, kan det vara värt att också notera att forskning kring de sociala, emotionella och pedagogiska aspekterna av denna ”behandling” *varken* kommer före eller följer operationen.²⁵

Sådana motsägelser lyfter fram behovet av att erkänna vikten av och ge ett resursmässigt stöd till forskning ur ett ”icke-audistiskt” perspektiv och även behov av (i) en dialog mellan olika forskningsområden för att överbrygga de olika perspektiven och (ii) skapande av nya områden där det blir legitimt med nya typer av frågor och där ”man kan tala med en annan röst”. Det nuvarande läget, icke desto mindre, belyser viktiga frågor kring det tekniskt-medicinska perspektivets hegemoni inom forskning generellt. Detta innebär inte att denna forskning är oväsentlig, bara att denna icke-ifrågasättande dominans – inte minst hos politiker och tjänstemän – är i behov av komplettering med forskning ur mångfalds- och humanistiska perspektiv. Givet det växande erkännandet av mångfaldens representation inom olika institutioner, och om vi på allvar ska betrakta utbildningsinstitutioner som viktiga demokratiska arenor i samhället, finns det tydligen anledning att se över hur finansieringen är spridd över (eller begränsad till) olika discipliner, fakulteter och perspektiv.

Det finns skäl att fråga om den etiska vändningen – som ska företräda olikhet, mångfald och den demokratiska människan – trots allt ändå är på väg att bli något som behärskar den mänskliga mångfalden genom normalisering (Dahlberg 2003, s 5).

Hur hanteras etiska frågor under forskningsprocessen ur ett funktionellt-annorlunda och mångfaldsperspektiv? Är det så att forskning om Döva (och forskning om hörselskadade) i sig själv reproducerar den gamla

månghundraåriga polariseringen som präglat fältet? Forskning om polariseringens reproduktion är av särskild vikt för vår förståelse av mångfald, normalitet och demokrati, inte minst för att *nya dagordningar kan identifieras och etableras*, och för att möjliggöra en förstärkning av forskning generellt som i sin tur skulle öppna för uppbyggandet av konstruktiva dialoger tvärs över den indelning som finns mellan de två filosofiska traditioner som präglat dövältet under två sekel.

Ett betydelsefullt steg framåt från dessa diskussioner kring erkännandets politik och representationsfrågor skulle vara att man uppmärksammar begreppet ”mångfald” och hur detta begrepp kompletterar och växer utifrån postkoloniala diskurser. Man kan säga att mänsklig mångfald, definierad i mindre utsträckning från kategoriska utgångspunkter och mer i termer av de pragmatiska *skillnader och gemensambheter* som konstituerar mänskliga erfarenheter och tillstånd, är i behov av både erkännande och forskning. Samma sak gäller de nya processer som möjliggörs via de större paradigmskiften inom vetenskapen som uppstår när man lämnar begreppsliga ramar som traditionellt bygger på dikotomier som center–marginal, man–kvinna, heterosexuell–homosexuell, vit–färgad, normal–döv, vanlig–speciell, med mera. Här krävs tolerans inför intellektuellt experimenterade för att en reell (och inte symbolisk) perspektivrikedom ska uppmuntras inom akademien och för att de beforskades position inom forskningsprocesser ska legitimeras.

Noter

1. Som beskrivs kort i artikeln har denna text vuxit från forsknings- och livserfarenhet från ett flertal olika områden. Därutöver har en tidigare version av texten blivit kommenterad av följande forskarkollegor (som presenteras i alfabetisk ordning): Aase Hansen Lyngvær vid Høgskolen i Sør-Trøndelag, Bernt Gustavsson vid Örebro universitet, Lise Vislie vid Oslo universitet, Margareta Petersson, Växjö universitet, Päivi Fredäng och Ulrika Tornberg, Örebro universitet. Det har varit ett privilegium att få feedback från forskare verksamma inom etnicitets-, demokrati-, specialpedagogik- och dövområden. Lises och Margaretas kommentarer har varit särskilt betydelsefulla. Tusen tack för era läsningar och ert engagemang!
2. Se till exempel Bagga-Gupta kommande-a, kommande-b, 2003, 2002a, 2002b, 2001, 1999, 1995, Bagga-Gupta & Domfors 2003, Carlsson & Bagga-Gupta inskickat.
3. Som exempel kan nämnas Döva i olika länder vars (olika) nationella visuellt orienterade teckenspråk fått akademiskt – och i flera fall även politiskt – erkännande. (I samtycke med den etablerade internationella konventionen och mina tidigare ansatser inom området, görs ett försök att skilja mellan *Döva* och *döva*. Medan det första begreppet avser människor som ingår i en sociokulturell och lingvistisk gemenskap, fokuseras i begreppet ”döva” det audiologiska tillståndet dövhet).

4. Medan detsamma gäller också området "eticitet", kan det vara iögonfallande att i detta avseende jämföra med förhållanden inom områdena "kön", "klass" och "sexuell läggning". I de senare ansatserna är det nästan uteslutande akademiker vars liv präglas av marginaliseringserfarenheter avseende "kön", "klass" eller "sexuell läggning" som blir normgivande identiteter inom dessa nya forskningsområden.
5. Jämför "dis-abled" (se också Baker 2002).
6. Jämför med Nilholms (2003) kategoriska och kritiska perspektiv.
7. Lika dramatiska siffror har dock inte rapporterats från andra i-länder under samma period (även om det rapporteras en snabb ökning i de övriga nordiska länderna) och detta är intressant.
8. För vidare information kring denna skolform se www.spm.se (hämtad januari 2004) och www.skolverket.se/fakta/faktablad/special.shtml (hämtad januari 2004). Se även Bagga-Gupta (2002b) <http://www2.skolverket.se/BASIS/skolbok/webtext/trycksak/DDD/1030.pdf> (hämtad januari 2004).
9. Se Domfors (2000), Fredäng (2003) och Pärsson (1997) för en vidare diskussion kring rådande kommunikativa rationaliteter inom dövundervisningen utifrån historiska horisonter.
10. Och via detta även den skrivna modaliteten.
11. Specialskole-projektet, SS-projektet (se särskilt Bagga-Gupta 2002b) utgjorde ett av de två empiriska projekt som jag haft ansvar för under andra hälften av 1990-talet. Medan SS-projektet var förlagt på samtliga fem specialskolor i Sverige, skapades empirin i det andra projektet, RGD-projektet (Riksgymnasium för döva) vid två av landets tre gymnasieskolor för döva elever. Den empiriska analysen från båda dessa etnografiska projekt fortgår, men preliminära resultat har presenterats i bland annat följande: Bagga-Gupta kommande-a, 2003, 2002a, 2002b, 2001, 1999.
12. SPM har inget ansvar för den gymnasiala utbildningen för elevgruppen.
13. Denna jämförelse är berättigad då döva ofta tillskrivits en "etnisk minoritetsposition" – i likhet med hörande etniska minoritets elever (d v s "invandrare" och andra inhemska minoriteter) – i utbildningspolitiska sammanhang under senaste 20 åren.
14. Se Bagga-Gupta kommande-b.
15. Trots skollagens kompensatoriska perspektiv, anses *behovet av den språkliga gemenskapen vara den främsta motivering* som företrädare för skolformen och intresseorganisationer ger för segregeringsformen idag; se till exempel remissyttrandena över betänkande FUNKIS – funktionshindrade elever i skolan (SOU 1998:66) i Bilaga 4 av proposition 1998/99:105 och diskussioner i SDRs och DHBs tidskrifter under andra hälften av 1990-talet.

16. Jämför till exempel organisering av en nationellt homogen undervisning för samma grupp elever i Norge (se Ohna, Hjulstad, Vonen, Gronlie, Hjelmervik & Hoie 2003) eller andra icke kategoriserande sätt att organisera grundutbildning för denna grupp elever i Italien (se Teruggi 2003).
17. För en svenskspråkig beskrivning se: http://www.ur.se/dova/tecknade_fakta.html (hämtad januari 2004).
18. Etableringen av dessa akademiska domäner vittnar om det sätt som erkännandets politik skapar möjligheter till en ändrad förståelse av mänsklig mångfald inom forskning såväl som inom samhället mer generellt. Detta lyfter också fram det parallella behovet av att etablera specialiserade forskningsområden som bygger på robusta teoretiska ramar som på så sätt kan bidra till att skapa nya insikter om människans tillvaro på ett bredare plan. Begreppet "identitetspolitik" uppkom redan i slutet av 1970-talet för att kunna uppmärksamma hur marginaliserade människor på ett annorlunda "hybridiserande" sätt själva omdefinierade och omskapade sina identiteter (se Anspach 1979, för en vidare diskussion kring detta se också Bagga-Gupta & Nilholm 2002).
19. Se Barnartt & Scotch 2001, *Disability Protests – Contentious Politics 1970–1999* för en klassisk behandling av temat; se vidare Lane 1992/99, *The Mask of Benevolence – Disabling the Deaf Community*.
20. Se t ex Gregory & Hartley 1991, Lane, Hoffmeister & Bahan 1996, Parasnis 1996.
21. Se även not 3.
22. Jämför denna beskrivning med diskussionen kring CI inom dövältet som förs i artikeln.
23. Denna tolkning anses gälla inom de dominerande forskningsperspektiven *och* i samhället idag – dock inte nödvändigtvis inom Döv-samhället och av svenskt teckenspråkskunniga.
24. De senaste decenniernas institutionalisering av tvärvetenskapliga, mångvetenskapliga och flervetenskapliga områden och verksamheter är kanske ett uttryck för den senare hållningen.
25. Denna ekonomiska, biologiska och etiska fråga kompliceras ytterligare då det rapporteras att en stor andel implanterade barn slutar använda CI efter sina operationer.

Referenser

- Anspach, Renee (1979): From stigma to identity politics: political activism amongst the physically disabled and former mental patients. *Social Science and Medicine*, 13, s 765–773.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (1995): *Human Development and Institutional Practices. Women, Child Care and the Mobile Creches*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science 130.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (1999): Visual language environments. Exploring everyday life and literacies in Swedish Deaf bilingual schools. *Visual Anthropology Review*, 15(2), s 95–120.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (2001): Tid, rum och visuell tvåspråkighet. I Sverker Lindblad & Fritjof Sahlström red: *Interaktion i pedagogiska sammanhang*, s 125–142. Stockholm: Liber.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (2002a): Explorations in bilingual instructional interaction: A sociocultural perspective on literacy. *Journal of the European Association on Learning and Instruction*, 5(2), s 557–587.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (2002b): *Vardagskommunikation, lärande och måluppfyllelse i tvåspråkiga regionala specialskolor*. Skolverket. (<http://www2.skolverket.se/BASIS/skolbok/webext/trycksak/DDD/1030.pdf>)
- Bagga-Gupta, Sangeeta (2003): Gränsdragning och gränsöverskridande. Identiteter och språkande i visuellt orienterade skolsammanhang i Sverige. I Jakob Cromdal & Ann-Carita Evaldsson red: *Ett vardagsliv med flera språk*, s 154–178. Stockholm: Liber.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (kommande-a). Visually oriented bilingualism. Discursive and technological resources in Swedish Deaf pedagogical arenas. I Mieke Van Herreweghe & Myriam Vermeerbergen red: *Sociolinguistics in European Deaf Communities*. Sociolinguistics in Deaf Communities, Volume 12. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (kommande-b): *Literacies and Deaf Education. A theoretical Analysis of International and Swedish Literature*. Forskning i fokus. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Bagga-Gupta, Sangeeta & Domfors, Lars-Åke (2003): Pedagogical issues in Swedish Deaf education. I Leila Monaghan, Constanze Schmalting, Karen Nakamura & Graham H Turner red: *Many Ways to be Deaf: International Variation in Deaf Communities*, s 67–88. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Bagga-Gupta, Sangeeta & Erting, Carol J (2002): *Cross-cultural Explorations in Deaf Bilingualism: Sweden and the United States*.

- Bidrag presenterat vid The Deaf Way II Conference. July 2002, Washington DC: Gallaudet University.
- Bagga-Gupta, Sangeeta & Nilholm, Claes (2002): Situerad mångfald i skolan. I Per Linell och Karin Aronsson, red: *Jagen och rösterna: Goffman, Viveka och samtalet*, s 277–287. SIC 42. Linköping: Linköpings universitet, Tema Kommunikation.
- Baker, Bernadette (2002): Disorganizing Educational Troupes: Conceptions of Dis/Ability and Curriculum. *Journal of Curriculum Theorizing*, 18(4), s 47–80.
- Barnartt, Sharon & Scotch, Richard (2001): *Disability Protests. Contentious Politics 1970–1999*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Bhabha, Homi (2002): Det tredje rummet. I Catharina Eriksson, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn, red: *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, s 283–294. Nora: Nya Doxa.
- Bidder, Joe (1996): Foreword. I Jenny Corbett: *Bad Mouthing. The Language of Special Needs*, s 9–11. London: Falmer Press.
- Brantefors, Lotta (1999): Redaktionellt: Mångkulturalismer – föreställningar om mångkulturalism och skola. *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 8(3), s 1–10.
- Carlsson, Reidun & Bagga-Gupta, Sangeeta (inskickat jan 2004). Vertyg och lådor. 'Enspråkig' socialisation för 'TVÅspråkiga' barn i förskola. *Nordisk Pedagogik*.
- Clark, Catherine; Dyson, Alan & Millward, Alan (1998): *Theorising Special Education*. London: Routledge.
- Corbett, Jenny (1996): *Bad Mouthing. The Language of Special Needs*. London: Falmer Press.
- Dahlberg, Gunilla (2003): Är olikheten vår största likhet? Om välkommandets och gästfrihetens pedagogik. *Locus – tidskrift för forskning om barn och ungdomar*, 2, s 4–15.
- Davis, Lennard J, red (1996): *The Disability Studies Reader*. New York: Routledge.
- Domfors, Lars-Åke (2000): *Döfstumlärare – specialpedagog – lärare för döva och hörselskadade. En lärarutbildnings innehåll och rationalitetsförskjutningar*. Örebro: Örebro Studies in Education 1.
- Domfors, Lars-Åke (kommande): Parental involvement in educational decision making in Sweden. I *Proceedings of the International Conference of Inclusion of Deaf People in Education and Society: International Perspectives*. 21–22 March 2003, Department of Education, Deaf Studies Unit, University of Patras, Greece.

- Ds 2000:17. *Åtgärder mot diskriminering i högskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Emanuelsson, Ingemar; Persson, Bengt & Rosenqvist, Jerry (2001): *Forskning inom det specialpedagogiska området – en kunskapsöversikt*. Stockholm: Skolverket.
- Eriksson, Catharina; Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan red (2002): *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksson, Per (1993): *Dövas historia: En faktsamling, Del 1*. Örebro: SIH Läromedel.
- Erting, Carol J; Johnson, Robert C; Smith, Dorothy L & Snider, Bruce D, red. (1994): *The Deaf Way. Perspectives from the International Conference on Deaf Culture*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Fredäng, Päivi (2003): *Teckenspråkiga Döva. Identitetsförändringar i det svenska dövsamhället*. (doktorsavhandling Uppsala universitet). Stehag: Gondolin.
- Goffman, Erving (1963): *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gomes, Nadia Banno; Bigestens, Aina; Magnusson, Leif & Ramberg, Ingrid (2002): *Reflections on Diversity and Change in Modern Society. A Festschrift for Annick Sjögren*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Gregory, Susan & Hartley, Gillian M, red. (1991): *Constructing Deafness*. Milton Keynes: The Open University.
- Groce, Nora Ellen (1985): *Everyone Here Spoke Sign Language: Hereditary Deafness on Martha's Vineyard*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gustavsson, Bernt (1988): *Världsbilder. Synen på människa, samhälle, natur*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gustavsson, Bernt (2003): Bildning och demokrati – Att förmedla det partikulära och det universella. *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 12(1), s 39–58.
- Haug, Peder (1998): *Pedagogiskt dilemma: Specialundervisning*. Stockholm: Skolverket.
- Högskoleverket (2000): *Högskolestudier och funktionshinder*.
- Jankowski, Katherine A (1997): *Deaf Empowerment. Emergence, Struggle and Rhetoric*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Jokinen, Markku (2000): *Deaf Education: A Linguistics Human Rights Perspective*. I Congress CD Rom Proceedings: ICED Sydney 2000

- Australia. 19th international congress on education of the deaf and 7th Asia-Pacific congress on deafness. 9–13 July 2000.
- Jokinen, Markku (2003): *Perspectives on Inclusion and School Placement in Deaf Education*. Keynote föreläsning vid konferensen Inkluderende eller ekskluderende klassrom: Doveundervisning – et case å laere av? Skådalen kompetansesenter och Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo, November 2003.
- Knors, Harry (1997): Book review of Bilingualism in deaf education. Inger Ahlgren & Kenneth Hyltenstam, red: *Deafness and Education. The Journal of the British Association of Teachers of the Deaf*. Special Focus Edition: Sign Bilingualism in the education of deaf children, 21(3), s 52–53.
- Lane, Harlan (1992/1999): *The Mask of Benevolence. Disabling the Deaf community*. Dawn Sign Press.
- Lane, Harlan; Hoffmeister, Robert & Bahan, Ben (1996): *A Journey into the DEAF-WORLD*. San Diego: Dawn Sign Press.
- Lgr 80 (1980): *Läroplan för grundskolan*. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Lindblad, Sverker & Sahlström, Fritjof, red (2001a): *Interaktion i pedagogiska sammanhang*. Stockholm: Liber.
- Lindblad, Sverker & Sahlström, Fritjof (2001b): Förord. I Sverker Lindblad & Fritjof Sahlström, red: *Interaktion i pedagogiska sammanhang*, s 5–8. Stockholm: Liber.
- Lpf 94 (1996): *Läroplan för de Frivilliga Skolformerna, Särskilda Program mål för Gymnasieskolans Nationella Program. Kursplaner i Kärnämnen för Gymnasieskolan och den Gymnasiala Vuxenutbildningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet, Fritzes.
- Lpo 94 (1994): *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet. Grundskolan, Sameskolan, Specialskolan och den Obligatoriska Särskolan*. Stockholm: Fritzes.
- Moores, Donald F (2001): *Educating the Deaf. Psychology, Principles, and Practices*. Fifth Edition. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Mykkänen, Petri (2001): *Exist. Det blinda seendet*. Stockholm: Carlsson.
- Nilholm, Claes (2003): *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Ohna, Stein Erik; Hjulstad, Oddvar; Vonen, Arnfinn Muruvik; Gronlie, Sissel M; Hjelmervik, Ellinor & Hoie, Grete (2003): *På vei mot en ny grunnskoleopplaering for dove elever. En evalueringsstudie etter Reform 97*. Oslo: Skådalen Publication Series No. 20.
- Padden, Carol (1996): From the cultural to the bicultural: The modern deaf community. I Ila Parasnis, red: *Cultural and Language*

- Diversity and the Deaf Experience*, s 79–98. New York: Cambridge University Press.
- Padden, Carol & Humphries, Tom (1988): *Deaf in America. Voices from a Culture*. London: Harvard University Press.
- Parasnis, Ila, red (1996): *Cultural and Language Diversity and the Deaf Experience*. New York: Cambridge University Press.
- Proposition 1998/99:105. *Elever med funktionshinder – ansvar för utbildning och stöd*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Proposition 1999/2000:79. *Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Proposition 2001/02:15. *Den öppna högskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Pärsson, Anita (1997): *Dövas utbildning i Sverige 1889–1971: En skola för ett språk och ett praktiskt yrke*. Göteborg: Avhandlingar från historiska institutionen, 17.
- Resnick, Lauren B; Pontecorvo, Clotilde & Säljö, Roger (1997): Discourse, tools, and reasoning. I Lauren B Resnick, Roger Säljö, Clotilde Pontecorvo & Barbara Burge, red: *Discourse, Tools, and Reasoning. Essays on Situated Cognition*, s 1–20. NATO ASI Series: Computer and Systems Sciences, Vol 160. Berlin: Springer.
- Rosengren, Karl Erik & Öhngren, Bo, red (1997): *An Evaluation of Swedish Research in Education*. Stockholm: HSFR – Humanistiska och socialvetenskapliga forskningsrådet.
- Said, Edward W (1978/2002): *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- Sayed, Yusuf; Soudien, Crain & Carrim, Nazir (2003): Discourses of exclusion and inclusion in the south: limits and possibilities. *Journal of Educational Change*, 4(3), s 231–248.
- SFS 1999:886. *Lag om ändring i skollagen (1985:1100)*.
- Skolverket (1996): *Specialskolan. Kursplaner, timplaner, betygskriterier och kommentarer*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2002): *Specialskolan. Kursplaner och betygskriterier*. Stockholm: Skolverket.
- SOU 2000:47. *Mångfald i högskolan. Reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SÖ (1983): *Läroplan för specialskolan. Kompletterande föreskrifter till Lgr 80*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- Säfström, Carl Anders, red (1999): *Identity. Questioning the Logic of Identity within Educational Theory*. Lund: Studentlitteratur.
- Säljö, Roger (2002): My brain's running slow today – the preference for 'things ontologies' in research and everyday discourse on human

- thinking. *Studies in Philosophy and Education*. Tema: Higher Education, Democracy and Citizenship, 21(4–5), s 389–405.
- Säljö, Roger & Mäkitalo, Åsa (2002): Att lära sig underförstå: om kommunikativ socialisation i det komplexa samhället. I Per Linell & Karin Aronsson, red: *Jagen och rösterna: Goffman, Viveka och samtalet*, s 2007–217. SIC 42. Linköping: Linköpings universitet, Tema Kommunikation.
- Taylor, Charles (1999): *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Teruggi, Lilia Andrea, red (2003): *Una scuola, due lingue. L'esperienza di bilinguismo della scuola dell'Infanzia ed Elementare di Cossato* (En skola, två språk. Erfarenheter av tvåspråkighet vid förskolan och grundskolan i Cossato) Milano: FrancoAngeli.
- Turner, Graham H (2002): The Deaf Nation notion. Citizenship, control and courage. *Deaf Worlds. International Journal of Deaf Studies*, 18(3), s 74–78.
- Vislie, Lise (1997): Special educational research. I Karl Erik Rosengren & Bo Öhngren, red: *An Evaluation of Swedish Research in Education*, s 128–142. Stockholm: HSFR – Swedish Council for Research in the Humanities and Social Sciences.
- Wertsch, James (1998): *Mind as Social Action*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Winefield, Richard (1987): *Alexander Graham Bell – Edward Miner Gallaudet. Never the Twain Shall Meet: The Communications Debate*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Winzer, Margaret A (1993): *The History of Special Education. From Isolation to Integration*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Winzer, Margaret A & Mazurek, Kas (1993): General Introduction. I Margaret A Winzer & Kas Mazurek, red: *Special Education in the 21st Century. Issues of Inclusion and Reform*, s vii–xix. Washington DC: Gallaudet University Press.

